

wymiarze godzin, 2. Współpracownicy otrzymujący symboliczne wynagrodzenie, 3. Praca wykonywana społecznie (s. 145). Wśród stałych współpracowników redakcji są osoby zarówno z terenu Ukrainy, jak również z Polski i przedstawiciele Polski z USA, Kanady oraz krajów europejskich. Od 1993 r. za pośrednictwem Fundacji „Pomoc Polakom na Wschodzie” do większości redakcji docierał sprzęt komputerowy (s. 147).

W wykładzie wskazuje się, że polską prasę można znaleźć na terytorium całej Ukrainy, od Lwowa po Donieck. Aktywne pod tym względem są nie tylko Wołyń i Galicja Wschodnia, graniczące z Polską, lecz także Ukraina Centralna, obwody Żytomierski i Chmielnicki, gdzie zamieszkuje największa liczba Polaków oraz Zagłębie Donieckie i Wschodnia Ukraina. Żaden, jednak z wydawanych tytułów nie objął swoim zasięgiem terytorium całego kraju. Większość redakcji (75%) nie prowadzi prenumeraty. Żadna z gazet, które deklarują sprzedaż, nie drukuje ceny detalicznej pojedynczego egzemplarza na numerach swej gazety (s. 151).

Prezentując problem roli prasy w środowisku polskim na Ukrainie ukazano analitycznie kwestie: 1. Problemy Polaków na Ukrainie w świetle wydawanych przez nich pism, 2. Prasa a proces odradzania się tożsamości narodowej Polaków na Ukrainie, 3. Perspektywy dalszego rozwoju i działalności polskiej mniejszości na Ukrainie.

W refleksji uogólniającej zauważa się, że środki masowego przekazu – zwłaszcza elektroniczne w istotnym stopniu kształtują postrzeganie polskiej mniejszości w społecznościach państwa ukraińskiego.

Wykład o procesie mniejszości polskiej na Ukrainie wzbogacają: bibliografia, spis tabel, wykresów i map, oraz aneksy (kwestionariusz ankiety dla redakcji czasopism polskich na Ukrainie; i strony tytułowe wybranych numerów polskich czasopism wydawanych na Ukrainie).

Prezentowana książka zasługuje na uwagę czytelniczą przede wszystkim ze względu na: 1. Ukazanie sytuacji kulturowej Polaków na Ukrainie, 2. Wskazanie siły decyzji politycznych na generowanie rzeczywistości demograficznej państwa ukraińskiego, 3. Wskazanie ogniw odradzania się polskości na Ukrainie, 4. Wskazanie

roli mediów w kształtowaniu wartości odrębności narodowej, 5. Dostarczenie monograficznej wiedzy o prasie polonijnej na Ukrainie.

Książka zasługuje na uwagę szerokiego kręgu czytelników, a w tym ukrajinistów specjalistów stosunków międzynarodowych, medjoznawców.

Andrzej Chodubski

Piotr Załęski, *Kultura polityczna więzi w Azji Centralnej (Przypadek Kirgistanu na tle państw regionu)*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011, ss. 493.

O poziomie rozwoju cywilizacyjnego narodu i państwa w istotnym stopniu zaświadcza ich kultura polityczna. Pojęcie to jest różnie definiowane. Najogólniej pojmuje się ją jako społecznie i historycznie ukształtowany system jawnych i ukrytych modeli życia politycznego, czy też całością wartości, norm i reguł zachowania utrwalałonych w świadomości podmiotów biorących udział w działaniach politycznych. Pojęcie to odnosi się do ujawniania w różnych formach, w różnych podziałach rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego. Istotną odrębność ma ona w przestrzeni Azji Centralnej. Funkcjonuje tam obecnie pięć państw: Kazachstan, Uzbekistan, Kirgistan, Tadżykistan i Turkmenia. Przedmiotem analizy poznawczej w prezentowanym studium jest kultura polityczna.

Wykład podzielono na sześć rozdziałów, zatytułowanych kolejno: I. „Wartości społeczno-polityczne Kirgistańczyków”, II. „Tradycje i symbole polityczne Kirgistanu”, III. „Postawy społeczno-polityczne Kirgistańczyków”, IV. „Postawy społeczeństwa Kirgistanu wobec systemu politycznego i elit władzy”, V. „Zachowania społeczno-polityczne Kirgistańczyków”, VI. „Więzi jako determinanta kultury politycznej w pozostałych państwach Azji Centralnej”. Wykład poprzedzają Wstęp – kultura polityczna jako kategoria analizy politologicznej i Wprowadzenie – metodologia i stan badań nad kulturą polityczną w Azji Centralnej.

Ukazując kulturę polityczną z punktu widzenia politologii przywołuje się różne sposoby jej

interpretacji i definiowania. Przywołuje się stanowiska wielu badaczy, przedstawicieli różnych subdyscyplin naukowego rozpoznawania rzeczywistości społeczno-politycznej. Podkreśla się, że w klasycznej koncepcji kultury politycznej wyróżniane są tzw. obiekty orientacji politycznych i ją konstruujących. Wskazywane są orientacje wobec: systemu politycznego jako całości, instytucji politycznych i organizacji politycznych, polityków oraz decyzji politycznych i programów politycznych, a także wobec roli i możliwości własnej osoby w systemie politycznym (s. 23–24).

Przypomina się, że w polskiej nauce pojęcie „kultura polityczna” było po raz pierwszy użyte w 1916 r. przez Józefa Siemieńskiego. Nie zostało jednak wtedy zdefiniowane. W publicystyce pojawiło się w 1905 r. Odnosząc kulturę polityczną do przestrzeni Azji Centralnej zwraca się uwagę na tradycyjne wartości i normy kształtowania systemów państwowych, preferowany styl uprawiania polityki, mechanizmy wyłaniania i funkcjonowania elit władzy (s. 42).

Zauważa się, że istotę dominującego wzoru kultury polityki Azji Centralnej stanowią nieformalne więzi społeczne.

Prezentując wartości społeczno-polityczne, wskazuje się, że społeczeństwo kirgizowskie cechuje partykularyzm, w którym liczą się relacje osobiste bądź grupowe oraz lojalność jednostki wobec członków grupy własnej. Charakteryzuje je także kolektywizm rodzinny. Obywatele w takich społeczeństwach wykazują pasywność, a duże znaczenie dla tworzenia więzów rodzinnych i przyjacielskich stanowi źródło wsparcia jednostkowego. Rodzinny kolektywizm „determinuje” kształt świata poza ramami ścisłego pokrewieństwa, nadając piętno instytucjom publicznym i państwowym. Przenikają je układy osobiste, zależności i zobowiązania pozamerytoryczne, a więc korupcyjnego (s. 79).

Zauważa się, że dla jednostki o mentalności kolektywistycznej ważną normę społeczną stanowi obowiązek dzielenia się z innymi. Pożądane przez kolektywistę cechy stanowią: tolerancja, troskliwość, uczynność, sympatyczność.

Zwracając uwagę na deklarowane wartości polityczne kształtowane w procesie dziejowym, wymienia się: moralny autorytet starszych, dziedziczenie władzy, prześladowanie i wygna-

nie niezadowolonych z rządów wodza, rozwiązywanie problemów poprzez negocjacje i rozmowy, szacunek dla zdania większości, moralny autorytet władzy, odpowiedzialność władzy przed narodem, przedkładanie przez elitę własnych interesów nad interes społeczny (s. 90). Obserwując współczesny styl życia Kirgistańczyków zauważa się, że ujawnia się w nim wpływ wzorów Zachodu, przechodzących do kraju przez kulturę rosyjską. W drugiej połowie lat 90., według badań opinii społecznej Kirgistanu, wskazywano, że w kraju tym dominuje orientacja na wartości zachodnie – 28% respondentów i 72% wśród ludzi młodych (s. 93). Zauważa się przy tym, wśród elity kirgizkiej zmiany na wzór zachodni oceniane są najczęściej negatywnie.

W pogłębionej analizie zauważa się, że większość społeczeństwa Kirgistanu to głównie mieszkańcy wsi, dla których podstawowe znaczenie w życiu codziennym ma tradycyjny, patriarchalny (i bazujący na więziach) system wartości. Z ludzi o takim światopoglądzie składa się obecnie również ludność miast. Zachowują oni więzi ze swoimi wiejskimi krewnymi i pozostają nadal częścią tradycyjnego systemu społecznego (s. 97).

Dokonując typologii więzi społecznych zauważa się, że podstawową jednostką społeczną u Kirgizów była rodzina, która wypełniała funkcje: prokreacyjną, ekonomiczną i socjalizacyjną. Informacja i wiedza płynęła z ojca do syna. Głową rodziny był mąż, a w przypadku jego śmierci – najstarszy pełnoletni syn. O wadze praw starszeństwa może świadczyć fakt, że prawo zwyczajowe Kirgizów nie przewidywało żadnej kary dla rodziców za zabicie własnych dzieci (s. 104).

U Kirgizów członków grupy rodzinno-krewniackiej, a nierzadko rodu, obowiązywała zasada wzajemnej pomocy, w pracach fizycznych u innego członka rodu, wsparcie materialne w przypadkach losowych. Współcześnie określa się tym pojęciem także rodzaj wspólnej kasy rodowej zasilanej przez liderów rodu.

Plemiona były powiązane między sobą wspólnymi, sławnymi przodkami. Więź tę podtrzymywały podania ludowe o bliskim pokrewieństwie.

Zwraca się uwagę, że niepodległy Kirgistan – odmiennie od większości państw postradziec-

kich – w dużym stopniu zakonserwował rodzinną pamięć historyczną. Widać to także po datach niektórych świąt. I tak, status taki ma 7 listopada, 1 maja oraz 9 maja, a także 8 marca i 23 lutego. W niewielkim stopniu zmieniano nazwy ulic, a jeśli tak uczyniono, to zastępowano bohaterów komunistycznych niekirgiskich kirgiskimi.

Rejony stolicy kraju – Biszkeku noszą nazwy: *pierwszomajowy, październikowy, leninowski, świerdłowski* (s. 167).

Wskazuje się, że w społeczeństwie kirgiskim ujawnia się pozytywny stosunek do wpływów, oddziaływań rosyjskich. Zauważa się, że przy pomocy języka rosyjskiego Kirgizi otrzymywali dostęp do osiągnięć cywilizacji światowej i ponadto sami stali się sławni w różnych regionach kuli ziemskiej. W szczególności dzieła Czingiza Ajmatowa za pośrednictwem języka rosyjskiego były przetłumaczone na 60 języków (s. 172).

Zwraca się uwagę, że deklarowany poziom zainteresowania Kirgistańczyków polityką jest względnie wysoki.

W połowie 2000 r. 70% respondentów twierdziło, że regularnie śledzi zmiany polityczne w kraju, a 22,5% uznało, że polityka ich nie interesuje; przy tym 33% respondentów uznało, że regularnie ogląda telewizję; w tym najczęściej stację rosyjską ORT (s. 186).

Transformacja systemowa prowadzona w pierwszych latach XXI w. nie była tam ceniona pozytywnie, co wynikało m.in. z ograniczenia funkcji socjalnych państwa. W 2004 r., według oficjalnych danych połowa społeczeństwa określała siebie jako biedną (s. 199). Poważnym problemem w kraju stało się bezrobocie. W 2000 r. wskazywano, że 49% społeczeństwa doświadczało bezrobocia (s. 207). W 2006 r., określając przyczyny niezadowolenia z sytuacji państwie, 30% respondentów wskazywało bezrobocie, 25% – niski poziom życia, 23% brak stabilności ekonomicznej, 21% brak zaufania do władzy, korupcję. Charakteryzując rolę więzi w życiu politycznym wskazano, m.in. prezydenturę Askara Akajewa. Jego żona Majram w powszechnej świadomości nie tylko wpływała na politykę kadrową, ale faktycznie ją konstruowała. Ważną pozycję w elicie zajęła też najstarsza córka pary prezydenckiej Bermet

oraz najstarszy syn Ajdar. Brat prezydenta – Asankulu był deputowanym do drugiej izby parlamentu (s. 275). Istotna w elicie była też wspólnota doświadczeń związana z zamieszkiwaniem w danej miejscowości czy jednym rejonie. Wśród nominacji prezydenta Akajewa wiele było wręczanych współpracującym z nim wcześniej osobom, jak np. doktorant został premierem. W administracji prezydenta znajdowali swoje miejsca jego współpracownicy z wcześniejszego miejsca pracy z Akademii Nauk. Ci z kolei zatrudniali swych kolegów na niższych szczeblach administracji państwowej (s. 275–276).

Wskazuje się w prezentacji problemu, że korupcja w strukturach władzy stała się normą. Rzeczywistość ta uznawana była za podstawę w funkcjonowaniu elit władzy. Każdy członek elity – aby się w niej utrzymać – musi działać zgodnie z regułami systemu korupcyjnego. Przywołuje się tu opinię: „Ludzie garną się do struktur władzy nie tylko po to, aby ratować się przed ubóstwem, ale i po to żeby z czasem – dzięki piastowanym lukratywnym stanowiskom – wejść w rolę oligarchów” (s. 280). Zauważa się też, że tajemnicą poliszynela jest zjawisko handlu – sprzedaży prestiżowych i przynoszących dochody stanowisk państwowych (s. 281).

Wskazuje się, że w naborze do elit władzy i ich funkcjonowaniu ważne są więzi regionalne i etnoregionalne. W dyskursie potocznym, ale i publicznym funkcjonują określenia *klan czujski, klan issykkulski, grupa tałaska, południowe zjednoczenie regionalne, północne zjednoczenie regionalne czy kraj demokracji klanowej, kraj nomenklaturowo-klanowej arystokracji*. Jednym z rodzajów więzi wpływających na życie społeczno-polityczne stają się stosunki rodowo-plemienne, a zatem ujawnia się siła trybalizmu. W opinii politycznej *zwykłych ludzi*, dotyczącej funkcjonowania władzy – trybalizm zajmuje bardziej znaczące miejsce niż stanowiska elit politycznych (s. 297). Kwestie trybalne ujawniają się w projektach politycznych oraz w anegdotach.

Nieodosobnione są też opinie, że „Kirgistan to dom dla Kirgizów, a pozostałe narodowości to lokatorzy” (s. 301). W sytuacji przemian ustrojowych strukturę etniczną kraju stanowią: Kirgizi – 64%, Rosjanie – 19%, Uzbeki – 8%, Ukra-

ińcy – 3%, oraz inne narodowości – 6% ogółu mieszkańców kraju. Podstawowym językiem komunikacji społecznej i politycznej jest język rosyjski.

Prezentując więzi jako determinanta kultury politycznej przypomina się, że w Kirgistanie silne są powiązania osobiste w wymiarach: rodzinnych, sąsiedzkich, wspólnotowych doświadczeń, krewniaczo-rodowych oraz patronalno-klientalnym. Wpływ na wartości oraz postawy i zachowania polityczne w tym kraju mają więzi wynikające z tożsamości: rodowo-plemiennej, regionalnej, etnoregionalnej oraz etnicznej. Zauważa się, że reżim polityczny funkcjonujący w Kirgistanie był wybierany przez społeczeństwo jako system o charakterze rodzinnym. Wskazuje się, że więzi rodzinne i kierownicze są bardzo istotne także w polityce innych państw Azji Centralnej, i tak w Kazachstanie władza realizowana jest przez dyktaturę klanów, w głównej mierze *klanu klanów – głównej Rodziny*, a państwo to „zamknięty system monopoli (oligarchii) pod przywództwem głowy państwa i Rodziny rządzącej” (s. 363). W Uzbekistanie i Turkmenii podobnie w elicie władzy zdominowały więzy rodzinne. W Turkmenii w okresie prezydentury Saparmurata Nijazowa na szczycie hierarchii zależność patronalno-centralnym znajdowała się rodzina prezydenta, kontrolująca bogactwa naturalne kraju: gaz, ropę, uprawę bawełny. Rodzina była wówczas najbogatsza w kraju (s. 368).

Elity państw Azji Centralnej prowadziły też swoistą politykę dynastyczną. W Turkmenistanie rodzina premiera Hana Ahemedowa powiązana była przez małżeństwa z najbardziej wpływowymi osobistościami regionem. Córka prezydenta Kazachstanu została poślubiona przez syna prezydenta Kirgistanu (s. 369).

Z badań eksperckich prowadzonych w Azji Centralnej wynika, że w Uzbekistanie najważniejszymi kryteriami przy uzyskiwaniu stanowisk w administracji są: narodowość, posiadane sieci wpływów (krewniaczych i przyjacielskich), oddanie wyższemu kierownictwu, wysokość łąpówki oraz miejsce urodzenia.

W Uzbekistanie i Tadżykistanie kwestie identyfikacji, lokalnej uznaje się niekiedy za część ideologii państwowej. Sieci patronalno-klientalne w Kazachstanie najczęściej tworzą: rodzeń-

stwo, bliscy krewni i powinowaci, osoby związane z interesami ekonomicznymi, wspólną przeszłością w pracy, czy w szkole lub uczelni oraz ziomkowie. Klientelizm tworzony jest przez pokrewieństwo, ale może być budowany również na powiązaniach stworzonych ze względu na miejsce zamieszkania, nauki i pracy. Przy selekcji do elity władzy decyduje zatem oddanie prezydentowi czy osobom jego otoczenia oraz lojalność wobec realizowanej polityki (s. 371–372).

W prezentacji problemu są wyraźnie egzemplifikowane zjawiska ujawniające się w kulturze politycznej poszczególnych państw Azji Centralnej. Podkreśla się, że istotę dominującego wzoru kultury politycznej stanowią nieformalne więzi społeczne. Współczesna kultura nie bazuje wyłącznie na więzach, które ujawniły się w czasie przemian politycznych w regionie w latach 90. XX w. Są to więzi wynikające ze wspólnych doświadczeń – nauki, pracy, działalności społecznej i biznesowej oraz relacji patronalno-klientalnych (s. 427).

Zauważa się, że dziedzictwo polityczne oraz konstruowana tradycja i symbole państwowe – mimo tendencji do idealizacji oraz wskazywania na dawność i jedność narodu – nie są wolne od partykularyzmów trybalnych, lokalnych, regionalnych i etnoregionalnych oraz klientelizmu, regionalnym, etnoregionalnym i etnicznym.

Wskazuje się, że społeczeństwo kirgistańskie cechuje partykularizm rodzinny, zakorzenienie i tradycjonalizm. Kultura wytworzona w tym kraju jest *wysokiego kontekstu*. Duże znaczenie w społeczeństwie ma prestiż, mierzony nie tylko stopniem bogactwa, ale też kreowaniem sieci klientalnych, w których zajmuje się pozycję patrona. Zestaw wartości politycznych otwierają zaś: równość wobec państwa, wolność, sprawiedliwość oraz solidarność, przy czym za realne praktyki elit społeczeństwo uznaje przede wszystkim korupcję oraz realizację własnych interesów.

Zauważa się, że władze niepodległego Kirgistanu zaczęły prowadzić politykę historyczną, mającą na celu odrodzenie narodowe i w dużym stopniu związaną z *tradycją wynalezioną*. Typowe stało się sięganie do przeszłości regionu oraz jej mitologizacja, idealizacja i etniczacja.

Zaczerpnięta z kronik chińskich informacja o istnieniu w III w. p.n.e władztwa o nazwie *Kyrgyz* posłużyła do tego, że w 2003 r. obchodzono 2200-lecie państwowości kirgiskiej (s. 428–429).

W wykładzie podkreśla się, że ujawniają się różnorodne więzi nieformalne decydujące o dostępie do stanowisk politycznych. W opinii społecznej politykę wewnętrzną określa złożony kompleks często ukrytych więzi: lokalnych, klientalnych, kryminalnych, regionalnych, etnoregionalnych i etnicznych. Każda zmiana na wyższym stanowisku pociąga za sobą zmiany personalne w obszarze jego wpływu czy podporządkowania.

Wykład o kulturze politycznej więzi w Azji Centralnej wzbogacają aneksy, w których zamieszczono: mapki, diagramy.

W refleksji podsumowującej można stwierdzić, że prezentowana monografia jest oryginalnym osiągnięciem naukowo-badawczym. O jego wartości przekonują, m.in.:

1. odniesienie wiedzy teoretycznej o kulturze politycznej do rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej Azji Centralnej;

2. wskazanie roli i znaczenia *więzi* w generowaniu współczesnego życia społeczno-politycznego;

3. ukazanie znaczenia roli tradycji, dziedzictwa przeszłości dla kształtowania różnych wektorów życia społeczno-politycznego;

4. ukazanie współczesnej tożsamości politycznej Kirgistanu na tle państw Azji Centralnej;

5. dostarczenie wiedzy pozyskiwanej na drodze obserwacji uczestniczącej oraz studiów socjologicznych dotyczących życia społeczno-politycznego w Kirgistanie i krajach Azji Centralnej.

Książka zasługuje na dużą uwagę politologów, badaczy przemian społeczno-politycznych, w tym specjalistów rozpoznających odrębność kulturowo-cywilizacyjną przestrzeni środkowoazjatyckiej. W istotnym stopniu wzbogaca ona wiedzę o przyszłości i teraźniejszości Azji Centralnej.

Andrzej Chodubski

Zbigniew Wiktor, Mieczysław Rakowski, *Rzecz o rozwoju i prognozy przyszłości Chin w zmieniającym się świecie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2011, ss. 511.

Wśród mocarstw świata wyjątkową rolę pełnią Chiny. Są one w polu uwagi poznawczej zarówno na dziedzictwo przeszłości sięgające XL w. p.n.e, jak wielkie przemiany dokonujące się współcześnie. Przypomina się, że od zarania dziejów tego państwa ważną rolę pełnił władca, którego postrzegano jako mandatoriusza boga niebios, określano go tytułem *Syn Niebios*. W dziejach cywilizacji chińskiej ważną rolę odegrał system filozoficzny stworzony przez żyjącego na przełomie VI i V w. p.n.e. myślicielem i polityka Konfucjusza. Wskazywał on, że podstawą społecznego porządku jest wypełnianie ustalonych przez tradycję obowiązków, jakiego ciężar na każdym człowieku, a zwłaszcza obowiązków wobec własnych rodziców. Zwracał uwagę na formy zewnętrzne postaw, zachowań, gestów, określonych słów (przestrzeganie tzw. etykiety życia społecznego). Konfucjonizm stał się ważnym elementem doktryny politycznej państwa. Współcześnie wyraźnie zaznacza się obecność tego państwa na arenie międzynarodowej; sytuuje się ono wśród najbardziej rozwiniętych, pod względem gospodarczym krajów. Przy tym zwraca uwagę ich ustroj polityczny, przywiązanie do drogi socjalistycznego rozwoju, rozwijanej i aktualizowanej przez kolejne generacje liderów politycznych. Nośne są w tym względzie koncepcje socjalistycznej gospodarki rynkowej, teoria budowy średniozamożnego społeczeństwa oraz socjalizm z chińską specyfiką. Zakłada się, że dzięki racjonalnej polityce społecznej i gospodarczej, wysokiej dyscyplinie obywateli i zaufania do polityki partii komunistycznej będzie skutecznie realizowana dotychczasowa koncepcja rozwoju, przewidująca w 2020 r. powstanie średniozamożnego społeczeństwa. Założenie to jest przedmiotem uwagi polityków oraz międzynarodowej opinii publicznej.

W prezentowanym studium poznawczym podjęto się analizy warunków i przesłanek, głównie najnowszego etapu rozwoju sytuacji międzynarodowej oraz przesłanek, warunków i perspektyw rozwojowych Chin w ciągu naj-